

Mladá filozofia je názov konferencie doktorandov, ktorá sa už po štvrtýkrát konala na pôde Filozofického ústavu SAV 15. januára 2007. Stretli sa na nej doktorandi z Filozofického ústavu SAV a z filozofických pracovísk slovenských univerzít, aby prispeli k diskusii na tému *Mysel, jazyk a kultúra*. Vysoká účasť a aktívna diskusia poukázali na množstvo problémov súvisiacich s danou problematikou, ale umožnili aj vytvorenie pracovných vzťahov medzi doktorandmi. Z príspevkov prednesených na konferencii uverejňujeme niekoľko textov.

(A. K.)

O TOM, AKO RORTY OBJAVIL NÁBOŽENSTVO

ALICA KOLÁROVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOLÁROVÁ, A.: R. Rorty Discovering Religion
FILOZOFIA 62, 2007, No 4, p. 298

The paper tries to shed light on an almost unknown attitude of the American pragmatist Richard Rorty towards the problem of religion. Biographical researches enables the author to concentrate on Rorty's philosophy of religion and to offer an analysis of its stages of development. The author's conclusion is that even though the philosophy of Richard Rorty has passed a long way, through transcendentalism, analytic philosophy, anti-metaphysics, atheism, anticlericalism, romantic polytheism, to civil religion, he never stopped to yearn for unchangeable and strong fundaments of a liberal society (equality, solidarity, fraternity, love and reduction of cruelty) based on Christianity.

Keywords: Philosophy of religion – Atheism – Romantic polytheism – Anticlericalism – Future of religion

Meno Richarda Rortyho väčšinou evokuje silný relativistický a antimetafyzický postoj, obhajujúci ľavicový liberalizmus, a preto aj averziu proti náboženstvu. Pred posluháčmi Virginiskej univerzity sa pred siedmimi rokmi vyjadril, že sa považuje za militantného sekularistu a šíriteľa osvietenskej myšlienky o zrušení náboženstva. Tieto silné slová však postupne zjemnil, a to vo vzťahu k náboženstvu ako osobnej skúsenosti, ale aj k náboženstvu inštitucionalizovanému, a z ateistu sa stal najprv romantický polyteista, potom antiklerikál a nakoniec veriaci demokrat. Kriticky zhodnotil najmä svoje ateistické obdobie a uznal, že sa sám správal ako križiak, ktorý neobľomne trvá na svojej pravde a ktorý navyše z kultúry a morálky „vyoperoval“ náboženstvo. Zámerom tohto článku je však poukázať na fakt, že sa Rortyho filozofia už od svojich začiatkov vyznačovala afinitou k veciam metafyzickej povahy.

Rortyho náboženský obrat existoval ako potencia už v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keď prejavil silné sympatie k filozofii Johna Deweyho a k jeho názorom na metafyzickú povahu demokracie. Demokracia podľa Deweyho predstavuje konečnú fázu náboženského vedomia človeka a spoločnosti, keď si jednotlivec uvedomuje potrebu viery

v pluralitu možností a vieru, ktorá je identická s láskou a nádejou. Rorty sa s touto víziou stotožnil, čo mu pomohlo vykročiť z mladíckeho sna o metafyzickom základe solidarity. Pokúsil sa o zblíženie transcendentna s túžbou po ľudskej solidarite, o čom sa zmieňuje v eseji *Trotsky and the Wild Orchids* [2].

Mladý Rorty, fascinovaný krásou divých orchideí, vyrastajúci v ľavičiarskej rodine amerických socialistov, sa trápil nad myšlienkovou možnosťou zosúladenia krásy orchideí so socializmom. Ako je možné niečo, čo ja považujem za krásne, zlúčiť so všeobecnou potrebovou rovnosťou a solidarity? Navyše sa mu počas štúdia v Chicagu pod vedením Mortimera Adlera a Roberta Hutchinsa dostalo silného platonického vplyvu. Rorty dúfal: „Ak sa stanem filozofom, mohol by som sa raz dostať až na vrchol Platónovej rozdelenej priamky, do miesta bez hypotéz, kde jasné svetlo Pravdy žiari, na (...) Elyzejské polia zasypané nehmotnými orchideami“ ([2], 7). Ľavičiarska výchova Rortymu nesprostredkovala cit pre náboženstvo, preto sa zakotvenie spravodlivosti a solidarity nepokúšal hľadať v Bohu, v Kristovi či v Biblia, ale v Platónovej rozdelenej priamke. Aj napriek tomu, že platonizmus a kresťanstvo prekračujú realitu a majú snahu získať všeobecné a univerzálné opodstatnenie, platonizmus na rozdiel od kresťanstva predstavoval pre Rortyho priateľnejšiu formu transcendentna. Rorty substituoval náboženstvo platonizmom.

Po piatich rokoch štúdia v Chicagu sa Rortyho názor zmenil a platonizmus mu už nesstačil: bol ahistorický a absolútny. Rorty si uvedomil, že trvať na apodiktických pravdách a tvrdiť, že sú racionálne, je nemožné, pretože nemáme nástroje ani schopnosť vystúpiť z našej kontingentnej, lingvistickej a etnocentrickej (Rortyho výraz pre multikulturalitu) reality. Lingvistický obrat sa tak stal ďalšou fázou Rortyho filozofického pôsobenia až do doby, keď si uvedomil, že analytická filozofia vo svojich prvotných snahách o zachovanie antimetafyzickej a kontingentnej povahy zlyhala a zo strachu pred naturalizmom a historicizmom sa opäťovne stala metafyzickou – mimo času, kultúry a spoločnosti. Roku 1989 sa preto rozhodol napísať knihu o tom, že existencia zbavená platonického, metafyzického a náboženského pokusu o definíciu reality pri zachovaní ideálu spravodlivosti a solidarity je možná, pričom si vôbec nemusí pýtať od Trockého povolenie hľbať nad krásou orchideí, ktoré by pravdepodobne ani nedostal. Túto tému analyzuje v knihe *Contingency, Irony, and Solidarity* [3]. Rorty v nej rozdeľuje existenciu človeka do dvoch sfér: súkromnej a verejnej. Verejná sféra okrem svojej socializačnej funkcie a funkcie distribútora solidarity splňa aj úlohu garanta, ktorý zabezpečuje a chráni osobnú autonómiu a zamedzuje krutosti. A práve kresťanstvo je podľa Rortyho tým historickým faktorom, ktorý uviedol slovník solidarity a lásky k blížnemu, implementoval sa a ponúkol riešenie obmedzenia krutosti. Kresťanstvo však podľa Rortyho – ako ďalej konštatuje v tejto analýze – svoju úlohu už splnilo a v súčasnej dobe je nepotrebné. Staré rebríky, po ktorých sme krácali, a staré slovníky, ktoré sme používali, sú podľa Rortyho už neužitočné, nereflektujú prítomnosť, a preto by mali byť zavrhnuté. Sloboda, tolerancia a sociálna solidarita nepotrebuju metafyzický základ a nepotrebuje ho ani človek. Spoločenský poriadok už nie je Božím poriadkom, človek už nie je Božím odrazom, preto ani morálny základ spoločnosti nemusí mať metafyzickú povahu a zdroj v nadprirodzenom. Takáto liberálna spoločnosť by mala umožniť svojim rovnocenným občanom robíť si vo svojom súkromí autonómne projekty a mala by podporovať slobodné rozvíjanie človeka. Nedostatkom tejto knihy je však skutočnosť, že Rorty si vôbec neuvedomuje nevyhnutný fakt prítomnosti náboženstva v kultúre. Po prvej, neuvedomuje si fakt prítomnosti osobnej náboženskej skúsenosti predstaviteľa

liberálnej spoločnosti; po druhé, nevedomuje si snahu človeka zdieľať svoju náboženskú skúsenosť s iným, čo spúšťa komunikačný proces objektivizácie týchto osobných náboženských skúseností; a po tretie, nevedomuje si ambíciu človeka vytvárať inštitucionalizované, kompromisné dohody osobných náboženských skúseností v podobe cirkví, ktoré slúžia rozmanitým účelom (potreba byť v komunite s podobne veriacim, komunikácia, upevňovanie viery, diakonia, vzájomná pomoc a pod.); (pozri [1]). Chýbajúce uvedomenie týchto faktorov je zarážajúce najmä v súvislosti s Rortyho snahou riešiť situáciu v súčasnej liberalnej demokracii, ktorá zažíva náboženský „comeback“. Rorty vytvoril utopickú spoločnosť zbavenú privátneho a inštitucionalizovaného náboženstva len preto, lebo antimetafyzická povaha jeho liberalnej demokracie netoleruje žiadnu podobu metafyziky.

Predpokladajme však, že Rorty si uvedené chyby uvedomil, čo spôsobilo jeho náboženský obrat. Ten sa zhmotnil v esejoch *Pragmatism as Romantic Polytheism* [4], a *Religious Faith, Intellectual Responsibility, and Romance* [5], ako aj v knihe *Achieving Our Country* [6]. V uvedených textoch Rorty opisuje unikátnu „americkú vieru“, tzv. „americkú výnímočnosť“, ktorú deklarovali napríklad aj Walt Whitman, Ralph Waldo Emerson či Abraham Lincoln. Túto vieru Rorty niekedy označuje za „romantický polyteizmus“ a inokedy za „náboženstvo demokracie“, avšak oba koncepty sa stretávajú v jednom bode a tým je vízia sociálnej spravodlivosti a zmysel pre transcendentné a mystické. Idea romantického polyteizmu nepredstavuje odmiestnutie argumentov z práce *Contingency, Irony, and Solidarity*, kde tvrdil, že osobné projekty sebatvorby neharmonizujú a ani by nemali harmonizovať s verejnou sférou. Romantický polyteizmus rozširuje súkromnú sféru o privátnu náboženskú skúsenosť a prináša so sebou sľub, že táto zdanivo neprípustná fúzia súkromného a verejného by sa mohla uskutočniť aj bez negatívnych sociálnych dôsledkov. My všetci, ktorí žijeme v okcidentálnom svete, sme podľa Rortyho polyteisti, pretože veríme v pluralitu dobra. Ak teda existuje pluralita dobra a bohov, slúžiacich rôznym ľuďom rozmanitými spôsobmi a na rôzne účely, prečo by sme ich mali hierarchicky usporadúvať? Koniec-koncov, divergencia je človeku iba na prospech. Uvedomenie si tejto skutočnosti priviedlo Rortyho k presvedčeniu, že sa sám dopustil veľkého omylu, keď vylúčil monoteistické koncepcie, predovšetkým kresťanstvo, zo situácie západného človeka. Robí to však s dôrazom na to, že pragmatický teista, ktorý sa snaží zachovať si náboženstvo v súkromnej sfére, sa v tej verejnej musí vzdať napríklad idey nesmrteľnosti, panenského počatia a pôrodu, zmŕtvychvstania Krista a pod. Rorty tvrdí, že takáto forma pragmatického teizmu už existuje a núka sa ako alternatíva – jej predstaviteľom je Paul Tillich. Rorty je veľký sympatizant tohto protestantského liberalného teológá práve pre jeho historické poznanie Boha v podobe Krista, pre jeho kritiku cirkvi, chválu sekularizácie a primát súkromnej náboženskej skúsenosti „toho, čo sa ma nepodmienene dotýka“ (ultimate concern) nad ecclesia a zdôrazňovanie primárnosti princípu lásky. K viere v lásku ako toleranciu, solidaritu, bratstvo a rovnosť nás podľa Rortyho vychovala kresťanská tradícia a tí, ktorí chcú zostať verní tejto tradícii, by do verejného éteru nemali vnášať žiadne iné náboženské presvedčenia.

Akokoľvek by sa nám Rortyho idea romantického polyteizmu mohla zdať nejasná, zdroje jej duchovnej inšpirácie sú omnoho konkrétniešie. Rortyho romantický polyteizmus sa stal základom jeho nového náboženstva poézie a literatúry, ktoré môže slúžiť rovnako pragmatistovi, ateistovi, polyteistovi či sekularistovi. Poézia a literatúra transformujú dušu, pretvárajú presvedčenia a motivácie. Rorty veľmi často cituje americkú spisovateľku Do-

rothy Allison, ktorá okrem iného napísala: „Existuje miesto, kde sme so svojou smrteľnosťou vždy osamote, kde musíme mať niečo omnoho silnejšie, ako sme my sami, o čo sa dá opriet“ – Boha, históriu, politiku, literatúru, vieru v liečivú silu lásky alebo aj spravodlivý hnev. Niekoľko si myslím, že všetky tieto formy viery sú rovnaké“ ([5], 14 – 15). V *Pragmatizme ako romantickom polyteizme* Rorty píše, že v modernej liberálnej demokracii by literatúra a poézia mali zaujať pozíciu, ktorú v minulosti malo a až dodnes zastáva náboženstvo. Literatúra a poézia by mali zohráť formatívnu úlohu v živote človeka; ba Rorty ide ešte ďalej a tvrdí, že práve básnici by mali zaplniť medzeru, ktorá vznikne po zániku kňazského stavu. Básnikovi-kňazovi sa dostáva úlohy správcu jazyka, ktorým hovoríme, v ktorom riešime svoje problémy a v ktorom sa v konečnom dôsledku socializujeme. „Slný básnik“ má právo tvorby nových výrazov a dekonštrukcie starých a strnulých slovníkov.

v náboženských organizáciách.

I keď trvá na svojom proticirkevnom stanovisku, v ďalších dielach bez dôslednejších analýz konštatuje nielen fakt prítomnosti náboženskej skúsenosti, o ktorej sme sa už zmienili, ale i fakt prítomnosti a potreby vytvárania náboženských a kvázi-náboženských organizácií, ktoré toleruje, ba považuje za spoločensky užitočné. Budúcnosť cirkvi v sekulárnej a pragmatickej Amerike odhaduje na existenciu kvázi-cirkví, slúžiacich národnému nábo-

Tak, ako sa Rortymu vo fáze romantického polyteizmu úplne nepodarilo zbaviť kňazstva, nepodarilo sa mu ani v antiklerikálnej fáze zbaviť cirkvi. Problematike cirkvi sa Rorty v dialógu s teistickým hermeneutikom Giannim Vattimom venoval aj na stránkach knihy *The Future of Religion* [7]. V tejto knihe Rorty argumentuje z pozície antiklerikalizmu, ktorý definoval ako politický postoj deklarujúci, že inštitucionalizované náboženstvo je pre demokratickú spoločnosť nebezpečné, a to najmä pre jeho mocenské ambície (politické, epistemologické), ktorých korene ležia v nesprávne interpretovanej alebo prispôsobenej metafyzike. Kritizuje predovšetkým katolicizmus pre jeho rigidnosť a neochotu prispôsobiť sa meniacemu sa svetu. Na druhej strane si ale uvedomuje fakt prítomnosti cirkvi a potrebu ľudí združovať sa

ženstvu romantického polyteizmu v nasledovných podobách: 1. cirkvi založené na sociálnom evanjeliu, 2. univerzity a 3. bratská komunita americkej demokracie.

Zdá sa, že Rorty vzal do ruky Novú zmluvu, prečítať si ju a konečne objavil aj jej sociálny rozmer. Kráľovstvo nebeské má mať predovšetkým telesný rozmer a Nová zmluva má snahu naučiť nás, ako sa dá spolunažívať vo fyzickom a horizontálnom svete. Rorty preto začal dôverovať liberálnemu kresťanstvu až do takej miery, že v spekulatívnej fikcii v podobe eseja *Looking Backwards from the Year 2096* [8] konštatuje, že sociálne evanjelické cirkvi¹ budú kooperovať s demokratickou stranou na odstránení militantného diktátorstva (kritika súčasného stavu USA) a nastolení spoločnosti bratstva a ekonomickej rovnosti, lebo, ako hovorí na inom mieste, úpadok strednej vrstvy v Amerike a zväčšujúce sa ekonomicke rozdiely vedú občanov k členstvu v menších kresťanských cirkevných skupinách. Absurdné je pritom to, že konzervatívna strana republikánov, podporujúca bohatých, proti ktorým sa vo svojej biede predstavitelia zanikajúcej strednej vrstvy a chudobní zoskupujú (v ambícii zmierniť svoju duchovnú bolest), si práve medzi nimi naháňa voličov – na náboženskej, kresťanskej báze.

Tradičné cirkvi by mali byť substituované aj americkými univerzitami, ktoré by sa vo svojej úlohe prevychovávať, mali podľa Rortyho stat' univerzitnými sociálnymi a demokratickými kvázi-cirkvami. Učitelia by sa mali vyznačovať schopnosťou využiť svoje prednášky na premenu mladých, bigotných, homofóbnych fundamentalistov na tolerantných a láskyplných ľudí. Práve takáto podoba civilného náboženstva je to, čo mal Rorty na mysli, keď v *Achieving Our Country* napísal: „Dewey a Whitman snívali o Amerike, ktorá preruší tradičné spojenie náboženského impulzu, jeho nadšenia z niečoho väčšieho, ako je on sám, s infantilnou potrebou istoty a detinskou nádejou uniknúť času a šanci... Chceli, aby táto utopická Amerika nahradila Boha ako nepodmienený objekt objektom túžby. Chceli, aby sa boj za sociálnu spravodlivosť stal primárnym princípom krajiny, národnou dušou“ ([6], 18).

Vertikálny vzťah človek – Boh sa zmenil na horizontálny vzťah človek – človek. Bratstvo a láska, o ktorej hovorí aj kresťanské Písмо, sa podľa Deweyho, Whitmana a Rortyho nemajú odvodzovať zo supranaturálnej bytosti, metamorálky, hriechu či apokalypsy. V presvedčení, že kresťanské hodnoty bratstva, solidarity a lásky sú v ľuďoch v našom štádiu demokratickej kultúry a spoločnosti už inkorporované, obhajujú americké civilné náboženstvo demokracie ako náhradu náboženstva tradičného. Rorty sa stotožňuje s Deweyho názorom, že demokracia v podstate nie je spôsobom vlády či sociálnou pomocou, ale metafyzikou vzťahu človeka k vlastnej skúsenosti. Táto optimistická vízia tranzície tradičného monoteizmu na sekulárne civilné občianstvo je podľa Rortyho už na ceste: „Myslím si, že náboženstvo lásky sa postupne vystahovalo z kostolov do politickej arény. Toto náboženstvo sa postupne transformovalo na demokratickú politiku. To, čo zostało v kostoloch, je strach...“ ([6], 29).

Prvotný obdiv k Deweyho myšlienkom o metafyzickej povahе demokracie a snahu spraviť z bratstva a lásky metapravidlá prešli v Rortyho filozofii rozmanitými štádiami: cez platónsku priamku, lingvistickej povahu, ateizmus, antimetafyziku, polyteizmus, antikler-

¹ Podľa Rortyho by sa existujúce cirkvi mali podrobniť testu konzervatívnosti, ktorý by mal poukázať na mieru rigidnosti a netolerantnosti (napr. ich postoj voči homosexualite a homosexuálnym sobášom, resp. hodnotenie sexuality prostredníctvom konkrétnej morálky, postoj k ženskému kňazstvu a postoj k sociálnym otázkam a ekonomickej nerovnosti).

kalizmus až po civilné občianstvo. Rortyho profánný optimizmus romantického polyteizmu sa z antimetafyzického zmenil na metafyzický (aj keď Rorty by takéto označenie pravdepodobne odmietol), resp. láska, solidarita, bratstvo a rovnosť získali metafyzický charakter aj vo verejnej sfére. Nakoniec sa Rorty stal veriacim, a to takým, akým chcel byť od mlada.

LITERATÚRA

- [1] DURKHEIM, É.: *Elementárne formy náboženského života*. Praha: Oikoyemenh 2002.
- [2] RORTY, R.: Trotsky and the Wild Orchids. In: *Philosophy and Social Hope*. London, Penguin Books 1999 (slov. preklad Trockij a divé orchidey. In: *Filozofické orchidey*. Prel. L. Hábová. Bratislava: Kalligram 2006).
- [3] RORTY, R.: *Ironie, náhodilost, solidarita*. Praha: Pedagogická fakulta 1996.
- [4] RORTY, R.: RICHARD RORTY: Pragmatism as Romantic Polytheism. In: *Philosophy as Cultural Politics*. Cambridge: University Press 2007.
- [5] RORTY, R.: Religious Faith, Intellectual Responsibility, and Romance. In: *Pragmatism, Neo-pragmatism, and Religion*. New York: Peter Lang Publishing 1997.
- [6] RORTY, R.: *Achieving Our Country*. Harvard University Press 1998.
- [7] RORTY, R. – VATTIMO, G.: *The Future of Religion*. New York: Columbia University Press 2004.
- [8] RORTY, R.: Looking Backwards from the Year 2096. In: *Philosophy and Social Hope*. London: Penguin Books 1999.

Mgr. Alica Kolárová, doktorandka
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
alicakolar@post.sk